

КОРЕКЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ РОБОТИ З ДРУГОКЛАСНИКАМИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

У статті подано аналіз труднощів зображувальної діяльності, виконуваної другокласниками із тяжкою мовленнєвою патологією. На основі проведеного експерименту визначаються напрямки корекційного впливу образотворчої діяльності на розвиток мовленнєвих та немовленнєвих функцій у дітей означеної категорії.

Ключові слова: зображувальні уміння, оптико-просторові функції, графо-моторні навички, кольоросприйняття, кольоророзрізнєння, вербалізація образотворчої діяльності.

В статтє представлен анализ трудностей изобразительной деятельности младших школьников с тяжелой речевой патологией, а также определены направления коррекционного воздействия изобразительной деятельности с целью развития речевых и неречевых функций у детей указанной категории.

Ключевые слова: изобразительные умения, оптико-пространственные функции, графо-моторные навыки, цветовосприятие, цветоразличение, вербализация изобразительности.

Важливою складовою навчально-корекційного та корекційного-виховного процесів у спеціальних школах (класах) для дітей із важкими порушеннями мовлення є образотворче мистецтво. Розвивальні можливості, що криються у цьому виді діяльності, були давно відзначені науковцями. Саме тому розвиткові навичок зображувальної діяльності надається важливого значення у системі спеціальної освіти (І.В. Дмитрієва, Ю.Ф. Гаркуша, І.І. Мамайчук, О.М. Мастюкова, Л.Г. Соловійова, Н.С. Жукова, В.Г. Петрова, ін. .).

Успішність навчання школярів з особливими освітніми можливостями, зумовленими мовленнєвими порушеннями, залежить від кількох факторів, серед яких вагомого значення набуває дотримання спеціально-дидактичного принципу опори на збережені психофізичні функції та доступні види діяльності у навчанні і вихованні. З огляду на цей принцип активізація немовленнєвих форм пізнавальної діяльності,

до яких належить образотворча або зображувальна діяльність, стає однією з умов реалізації освітньо-корекційного процесу у спеціальних школах для дітей-логопатів.

Категорію школярів із тяжкими порушеннями мовлення складають діти із загальним недорозвиненням мовлення різного ступеня виразності, який в окремих випадках ускладнюється інтелектуальними, сенсорними чи емоційно-вольовими порушеннями. З таких умов у дітей спостерігаються особливості розвитку психічних функцій та тих видів діяльності, які опосередковані мовленням (Л.С. Волкова, Т.Б. Філічова, Н.С. Жукова, О.М. Мастюкова). Груба мовленнєва патологія у дітей із загальним недорозвитком мовлення призводить до порушення діяльнісної складової особистісного розвитку, внаслідок чого страждають ті види діяльності, які в нормі притаманні дитині і здійснюють позитивний вплив на розвиток особистості. Це передусім образотворча діяльність, зокрема малювання, як одна із складових цієї діяльності.

Науковці (І.В. Дмитрієва, І.А. Омелянович, О.М. Мастюкова та ін..) зазначають, що інтерес до малювання у дітей із важким ступенем загального недорозвитку мовлення низький або практично відсутній. Це пояснюється несформованістю ряду оптико-просторових, загальнорухових, сенсорних та інших, важливих для зображувальної діяльності функцій, що виникає внаслідок органічного ураження центральної нервової системи. Так, у дітей даної категорії грубо порушена моторика пальців і кистей рук (М.М. Кольцова, М.С. Рузіна), що позбавляє їх можливості вправно користуватись приладдям, утруднюючи виконання самої діяльності малювання. По-друге, у цих дітей спостерігається вторинний сенсорний недорозвиток внаслідок неповноцінних мовленнєвих узагальнень (О.І. М'якушко, Т.В. Сак, В.В. Тарасун, О.В. Трошин, ін. .), в результаті чого діти утруднюються у розпізнаванні кольорів та їх відтінків. Такі особливості негативно позначаються на образотворчій діяльності, спричиняючи неадекватну кольорову палітру малюнків і тим самим знижують мотивацію до малювання. По-третє, у дітей із тяжким ступенем мовленнєвого недорозвитку виявляється несформованою прислівниково-прийменникова система мови, за допомогою якої позначаються просторові відношення; отже, в цьому випадку діти відчуватимуть суттєві труднощі у взаєморозташуванні об'єктів на малюнку (на аркуші). В цілому, образотворча діяльність неможлива без певного рівня сформованості просторових уявлень, без правильного просторового розташування деталей і самих об'єктів з урахуванням їх величин [2; 5].

На стан образотворчої діяльності дітей із ЗНМ суттєво впливає недорозвиток плануючої, регулятивної та контролюючої функцій мовлення (Л.І. Белякова, Р.І. Лалаєва, О.М. Усанова ін. .)

Аналіз наукової літератури з питання розвитку та навчання дітей образотворчої діяльності показав, що дана проблема широко представлена стосовно дітей з нормальним психофізичним розвитком [3; 4; 6]. Поряд з тим, проблема становлення зображувальних навичок у дітей з тяжкими порушеннями мовлення вивчена недостатньо.

Відомо, що при мовленнєвих патологіях органічного генезу (афазія, алалія, дизартрія) спостерігається несформованість зорово-просторового гнозису, в окремих випадках – конструктивно-просторова апраксія, просторова дизорієнтованість (Л.С. Цветкова, О.Р. Лурія, О.М. Мастюкова). З одного боку, недорозвиток просторових функцій у осіб з мовленнєвою патологією пов'язаний з органічним ураженням мозкових структур, а з другого – з мовленнєвими порушеннями, зокрема лексико-граматичними.

Актуальність вивчення корекційних можливостей образотворчої з учнями із загальним недорозвиненням мовлення діяльності визначається значимістю образотворчої діяльності для розвитку у дітей з тяжкими порушеннями мовлення сенсо-моторних, оптико-просторових функцій, графо-моторних навичок, естетичних смаків та для розвитку мовленнєвих засобів, а також недостатнім методичним забезпеченням стосовно формування образотворчої діяльності у молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення.

Метою нашого дослідження було виявлення стану сформованості зображувальних умінь в учнів із загальним недорозвитком мовлення та розробка на визначення цій основі корекційних можливостей образотворчої діяльності з учнями даної категорії щодо розвитку у них мовленнєвих та не мовленнєвих функцій.

У дослідженні взяли участь учнів із загальним недорозвитком мовлення других класів. Вибір даної вікової групи (далі ЕГ) визначався тим, що учні других класів уже пройшли пропедевтично-адаптаційний період навчання, в результаті якого відповідно до програмних вимог у них повинні бути наявними первинні (базові) уміння щодо зображувальної діяльності та відповідний рівень психологічного (в тому числі мотиваційно-діяльнісного) розвитку. Дослідження проводилось на базі логопедичних класів Новоушицької загальноосвітньої школи-інтернату для дітей зі зниженим слухом Хмельницької області.

Вивчення спеціальної літератури, яка характеризує категорію дітей із загальним недорозвитком мовлення показало, що в цілому для дітей з даною формою мовленнєвої патології властиві певні особливості розвитку зображувальних умінь: – виявляється знижений інтерес до малювання; труднощі у здійсненні даного виду діяльності, пов'язані з порушенням оптико-просторових, загальнорухових, сенсорних функцій; порушення мовлення у цих дітей теж позначаються на процесі

здійснення ними образотворчої діяльності, оскільки малювання великою мірою опосередковане мовленням [1; 5].

Відповідно до мети нашого дослідженнями вважали за доцільне провести спеціальне обстеження рівня розвитку в учнів ЕГ образної уяви, зорової пам'яті, уваги, зображувальних вмінь. Ми передбачали виявлення в учнів знань елементарних основ образотворчого мистецтва: умінь порівнювати предмети і явища (виявляти їх подібність чи відмінність); визначати головне і другорядне в художніх образах і в навколишньому світі; розвиток здатності аналізувати реальні предмети і явища; умінь розуміти єдність форми і колірної вираженості; розрізняти і визначати форму, фактуру, забарвлення, просторове розташування предметів у дійсності та у творах мистецтва; систематичне та цілеспрямоване формування графічних та живописних навичок.

В процесі обстеження виявлявся характер виконання дітьми завдань, що дає можливість в подальшому передбачити особливості індивідуально-розвивальної роботи.

Схема обстеження дітей ЕГ включала завдання на перевірку рівня сформованості просторових функцій, зорово-сенсорних функцій (на вербальному та невербальному рівні), уявлень про назви кольорів та форм (розпізнавання та називання), зображувальних умінь; уявлень про просторові ознаки та відношення. Зокрема:

I. Порівняння величин предметів.

1.1. Реальних предметів: – порівняння двох предметів, з яких один більший за другий (різні за величиною ляльки); – порівняння чотирьох предметів, з яких два великі, інші два – маленькі (іграшкові машинки, фігурки коней); – порівняння шести предметів, з яких три великі і три маленькі (іграшкові машинки, фігурки коней); – порівняння чотирьох предметів, з яких один великий, а три інші маленькі (іграшкові машинки, фігурки коней); – порівняння трьох предметів, з яких два великі і один маленький (іграшкові машинки, фігурки коней).

1.2. Малюнкових зображень: – порівняння тварин; – порівняння посуду; – порівняння побутових предметів.

II. Називання і впізнавання форми.

2.1. називання геометричних фігур (круг, трикутник, квадрат, ромб, прямокутник);

2. 2 добір геометричних фігур за зразком.

III. Визначення розміщення предметів у просторі.

3.1. На малюнковому зображенні діти мають визначити знаходження: – сонечка – справа вверху; – хмаринки – зліва вверху; – дерева – зліва внизу; – квіточки – справа внизу; – хатинки – по центру малюнка.

IV. Впізнавання і називання кольору.

4.1. Впізнавання основних кольорів (білий, чорний, червоний, зелений, синій, жовтий, коричневий) за зразком.

4.2. Називання основних кольорів.

V. Обстеження зображувальних умінь:

5.1. зображення предметів за допомогою шаблонів.

5.2. розмальовування.

5.3 штрихування фігур кольоровим олівцем за трафаретом.

Враховуючи специфіку мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ, ми вважали за доцільне провести вивчення психолого-педагогічної документації, яка висвітлює стан мовленнєвого розвитку дітей, переважаючи мотивацію, особистісні характеристики. Така інформація, на нашу думку, повинна лягти в основу реалізації індивідуального і диференційованого підходу подальшої корекційної роботи.

Психолого-педагогічне вивчення дітей експериментальної групи показало, що у 33% учнів наявний ЗНМ I рівня, ЗНМ II рівня теж у 33% учнів, у 11% учнів – специфічні розлади мовлення, спричинені зниженням слуху I-II ступеня, у 11% учнів ЗНМ III рівня, спричинений ринолалією, яка на момент обстеження вже прооперована, у 11% учнів – ЗНМ IV рівня, виразна сенсомоторна дислалія.

55% учнів до початку шкільного навчання не відвідували дошкільну установу. Ми припускаємо, що у цих учнів будуть недостатньо сформованими зображувальні уміння, оскільки сімейне виховання здебільшого не забезпечує достатній рівень розвитку цих умінь у дітей з важкими порушеннями психофізичного розвитку.

33% учнів попередньо навчались у ЗОШ, але були переведені у Новоушицьку загальноосвітню спецшколу-інтернат з огляду на особливі освітні можливості, пов'язані як з основним дефектом, так і з вторинними порушеннями.

11% учнів до початку навчання у школі відвідувала реабілітаційну дошкільну групу. Зазначимо, що у цієї учениці наявна складна форма інтелектуальної недостатності внаслідок хвороби Дауна.

Таким чином, ви виявили, що у більшості учнів експериментальної групи наявний важкий ступінь мовленнєвого недорозвитку (ЗНМ I, II, III рівня), який в окремих випадках ускладнений інтелектуальною недостатністю (синдромом Дауна), порушенням слуху (приглухуватість I-II ступеня), постопераційною ринолалією.

Психолого-педагогічне вивчення другокласників ЕГ виявило:

1. спостереження за учнями та аналіз складених на них психолого-педагогічних характеристик показали, що в цілому учням експериментальної групи доступні зображувальні уміння; учні виявляють інтерес до образотворчої діяльності, емоційно позитивно супроводжують сам процес зображення незалежно від виду (обведення, штрихування, розфарбовування);

2. для більшості учнів експериментальної групи властиві поведінкові та характерологічні особливості, що певною мірою перешкоджає формуванню у них довільної регуляції виконуваної діяльності, спричиняє труднощі у регуляції колективних стосунків;

3. переважаючою формою мислення для другокласників експериментальної групи є наочно-дійова замість відповідної віку цих дітей наочно-образної; тобто здійснення типових видів навчальної діяльності буде малодоступне учням;

4. емоційність, здатність до співчуття, а також здатність помічати естетичні особливості слабо виражені;

5. стан лексико-граматичних узагальнень виявився низьким для учнів експериментальної групи (за винятком однієї дитини із IV рівнем ЗНМ); це, в свою чергу становитиме суттєву перешкоду у сприйнятті інструкції, у правильності її розуміння і подальшого виконання; наявні також стійкі труднощі при читанні на письмі, що певною мірою може бути пов'язане із низьким розвитком графічних умінь та оптико-просторових функцій;

6. нами було помічено, що у більшості характеристик на учнів ЕГ були зафіксовані особливості письма і читання, що певною мірою може бути пов'язане із низьким розвитком у них графічних умінь та оптико-просторових функцій.

Проведений нами практичний експеримент, метою якого було виявлення рівня сформованості зображувальних умінь у другокласників із ЗНМ, дозволив сформулювати наступні узагальнення:

– Операція візуального порівняння предметів (реальних і малюнкових) з орієнтацією на заданий у вербальному плані критерій доступна учням експериментальної групи; 11 % учнів виконали завдання на високому рівні, 56% учнів на середньому. Поряд з цим, спостерігались окремі труднощі у виконанні даного завдання – 33% учнів виконали завдання на низькому рівні.

– впізнавання і називання геометричних фігур викликало в учнів певні труднощі; назву фігури „ромб” учні не відтворили (100%), незалежно від рівня мовленнєвого недорозвитку. Поряд з цим, добір даної фігури учні виконали значно краще, порівняно з доббором інших фігур: восьмеро учнів справились із завданням (89 % учнів).

– оптико-просторові функції, зокрема орієнтація на аркуші із зображеннями з опорою на словесне позначення просторових відношень виявилась слабо розвинена: 67% учнів виконали завдання на низькому рівні. Це пояснюється низьким рівнем розвитку словника прислівників і прийменників.

– за рівнем сприймання кольору і його відтворення 45% учнів знаходяться на низькому рівні, 44% на середньому, 11% на високому. Найкращою є обізнаність учнів у білому кольорі: його упізнали 89%

учнів, а назвали – 78%; краще учні також впізнавали чорний, жовтий і зелений кольори, а називали краще чорний і зелений. Найгіршим виявилось впізнавання синього і коричневого кольорів, а також називання жовтого і коричневого. Результати виконання завдань даної методики вказують на необхідність проведення спеціальної роботи з формування кольоросприйняття і кольоророзрізнення в учнів експериментальної групи, оскільки в нормі ці уміння повинні бути сформованими ще у віці 5-6 років;

– зображувальні уміння учнів ЕГ виявились низькими: відносно доступним видом діяльності виявилось обведення контурів предметів, проте внутрішні контури є доступнішими ніж зовнішні; здатність учнів ЕГ відтворити внутрішні деталі вкрай обмежена; при розмальовуванні трафаретів учнів із ЗНМ потребували допомоги дорослого у доборі кольорів та їх поєднанні; найважчим видом зображувальної діяльності виявилось штрихування трафаретних зображень – ми відзначили невідповідність нахилів штриховки, інтервалів та цілісності.,

Таким чином, проведене нами дослідження стану сформованості зображувальних умінь у другокласників із ЗНМ виявило ряд особливостей означених умінь, як у процесуальній складовій (за результатами методик № 3, №5), та і в когнітивній (за результатами методик №1, №2, №4).

Відповідно до отриманих нами результатів, можна зробити наступні узагальнення:

для учнів і загальним недорозвитком мовлення (ЕГ) характерний низький рівень сформованості графічних навичок, що підтверджує наукові дані;

недоліки зображувальних умінь мають різний ступінь, який певною мірою пов'язаний як з мовленнєвими порушеннями, зокрема труднощами актуалізації необхідної лексики, так і з вторинними порушеннями моторних функцій, просторових функцій, пов'язаних з органічним ураженням ЦНС;

низький рівень кольоросприйняття пов'язаний з труднощами у засвоєнні прикметників і може бути суттєвою перешкодою у здійсненні зображувальної діяльності, понижувати мотивацію до цієї діяльності;

особливі труднощі учні зі ЗНМ відчують у встановленні просторових відношень між об'єктами, які позначаються такими частинами мови, як прислівники і прийменники; ці недоліки є перешкодою у виконанні малюнків на взаєморозташування предметів за словесною інструкцією.

На основі проведеного нами теоретико-практичного дослідження ми визначили методичні підходи до корекції мовлення у другокласників із ЗНМ в процесі образотворчої діяльності. Вони полягали у наступному:

1. корекційний зміст образотворчої діяльності у роботі з учнями із ЗНМ повинен включати завдання для розвитку графічних навичок та їх модифікацій, оскільки ці навички становлять трудність для дітей даної категорії і гальмують розвиток у них зображувальних умінь.

2. корекційно-розвивальні завдання повинні бути спрямовані на опосередкування образотворчої діяльності учнів їхнім власним мовленням.

3. найбільш актуальними прийомами корекції мовлення у другокласників із ЗНМ засобами образотворчої діяльності ми визначили наступні:

- сприймання і повторення мовленнєвих інструкцій, називання об'єктів та їх частин у тій послідовності, яка повинна бути збереженою при перенесенні образу на малюнок,
- позначення зображувальних засобів і закріплення тим самим у активному вжитку дітей спеціальної лексики,
- відпрацювання словосполучень, які позначають просторові відношення, тобто тренування учнів у вживанні прислівників та прийменників,
- колективне обговорення виконаних робіт.

Запропоновані нами і впроваджені у гуртковій роботі з образотворчої діяльності методичні підходи до корекції мовлення в учнів із ЗНМ других класів підтвердили наукові дані про те, що зображувальна діяльність може виступати як мотиваційний фон для розвитку мовлення, і звичайно, для його корекції. Підвищилась мовленнєва активність учнів, їхнє мовлення стало більш точним, учні почали вільніше користуватись службовими словами, та прислівниковими словосполученнями. Якість зображувальних умінь покращилась.

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми і потребує продовження у напрямку розробки методичних підходів щодо корекції мовленнєвих та немовленнєвих функцій в учнів із тяжкими формами мовленнєвої патології засобами образотворчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Дмитрієва І.В. Розвиток і корекція художнього сприймання в теорії олігофренопедагогіки // Дефектологія. – № 3. – 2003. – С. 18-23.
2. Жукова Н. С. и др. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: Кн. для логопеда / Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. – Екатеринбург: АРТ ЛТД, 1998. – 320 с.
3. Казакова Т.Г. Изобразительная деятельность младших дошкольников. – М.: Просвещение, 1980. – 160 с.

4. Комарова Т. С. Занятия по изобразительной деятельности в детском саду: Пособие для воспитателей. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – 191 с.
5. Мастюкова Е.М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): Советы родителям по подготовке к обучению детей с особенными проблемами в развитии. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
6. Програми для загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (підготовчий – 1 класи). – К.: Початкова школа, 2005. – С. 104-123.

The article presents the analysis of the difficulties of the fine art primary school children with severe speech disorder. The directions of the corrective effects of fine art for the development of speech and non-speech functions of children in this category.

Keywords: visual skills, optic-spatial functions, graph-motor skills, color perception, verbalization of the fine art.

Отримано 30.05.2011 р.